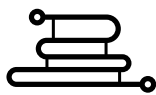

Biblioteka
NASLIJEĐE

TIM press

Biblioteka
NASLIJEĐE

Antoine Compagnon
KNJIŽEVNOST SE ISPLATI!

Naslov izvornika
LA LITTÉRATURE, ÇA PAYE !

La littérature, ça paye ! © Editions des Equateurs/Humensis, 2024.

© za hrvatsko izdanje
TIM press d.o.o., Zagreb
tim.press@tim-press.hr
www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-369-069-8

ANTOINE COMPAGNON

KNJIŽEVNOST SE ISPLATI!

S francuskoga prevela
Dubravka Celebrini

Zagreb, 2026.

Sadržaj

Poezija je umjetnost koja najviše donosi	11
Kultura i frizura	17
Prijeći ulicu	23
Potreba za književnošću	27
„Književnost je pravi život“	33
Ornicar	39
Tržište visokog obrazovanja	43
„Naučite svirati klavir, može vam poslužiti za tipkanje po tipkovnici!“	49
Zaposleni ljudi griješe	55
Takt i distinkcija	61
Zaslužujemo li svoju zaslugu?	67
„Osvetiti svoju klasu“	75
„Ambicija nije mana siromašnih“	81
Književnost za sve	85
Rehoboth Beach	91
Čarobni kvadar	95
Uho čita	105

Čitanje je dobro za zdravlje	113
Postati autor svog života	117
Književnost je posvuda	125
Utjecaj pjesništva	131
Matejev učinak	139
Književnost i statistika	147
Propuštena prilika	151
„Smirite se, uvijek ćemo se naći!“	155
O autoru	159

Kako bih obranio mjesto književnosti u „modernom svijetu“, odlučio sam se za šokantan naslov, koji udara, odjekuje poput barjaka, agresivno, borbeno, pa čak i pomalo provokativno. Imam, naime, osjećaj da neki među nama danas sumnjaju u nju, u njezinu vrijednost, u njezinu moć, u njezinu korisnost, u njezinu budućnost, možda čak i među mojim kolegama profesorima, mojom subračom i sestrama književnicima i mojim čitateljima svih vrsta. To ću nepovjerenje sažeti u nekoliko riječi: književnost se ne isplati, ili se više ne isplati.

Prije dvanaestak godina, Richard Millet objavio je knjižicu naslovljenu *Langue fantôme* (Fantomski jezik), s podnaslovom *Essai sur la paupérisation de la littérature* (Esej o pauperizaciji književnosti) (P.-G. de Roux, 2012.). Richard Millet je samotnjak, proskribirana osoba koju se slabo sluša, ali njegova pesimistična dijagnoza o stanju književnosti, koja se tada činila radikalnom, sada se uvelike prihvaća. Opisao je ono što je doživio kao slabljenje francuske književnosti i prorokovao njezin kraj; optužio ju je (to su njegove riječi) za amerikanizaciju i komercijalizaciju; smatra da se objavljuje sve manje nekomercijalnih romana koji se prodaju po akcijskim cijenama. „Malo-pomalo sam

shvatio da živim u zemlji koja je mrtva“, požalio se Richard Millet u razgovoru povodom objavljivanja svoje prethodne knjige, *Désenchantement de la littérature* (Razočaranost književnošću) (Gallimard, 2007.), da bi potom pojasnio kako je „Francuska kao književna i univerzalna nacija“ mrtva. Taj strašni defetizam danas je vrlo raširen, čak prevladava. Odbijam mu se prikloniti.

Nedavno mi je prijatelj nakladnik s dugogodišnjim iskustvom objasnio da je njegov posao stvar i umjetnosti i novca, ali da je ravnotežu teško uspostaviti. Novac je zapravo „neg-art“, anagram i negacija umjetnosti, jednako kao što je *negotium* (prodaja, trgovina, poslovi), od Cicerona do Montaignea, za antičku mudrost i humanističku tradiciju, bio negacija *otiuma*, književne dokolice (*otium litteratum*), učene dokolice (*otium studiosum*), mira časnog čovjeka (*otium cum dignitate*). Da, upravo o cijeni i koristi od književnosti, o odnosima između knjige i novca namjeravam govoriti.

U društvu u kojem vladaju zakoni tržišta, neminovno se počinjemo pitati: koliko vrijedi književnost kao proizvod? Ili čak: koliko dobit, koliki povrat ulaganja možemo očekivati od književnosti? Jer čitanje uzima mnogo vremena, pisanje još više. A mi sve više želimo dobiti na vremenu, brzo raditi, poboljšati produktivnost.

„Književnost se isplati!“ Da pojednostavim, toj ću sintagmi pristupiti iz dva smjera: s jedne strane, „koliko se isplati autoru“, a s druge „koliko se isplati čitatelju“, ne vodeći previše računa o posrednicima. Također ću skupiti izlaganja koja sam održao na raznim mjestima na svijetu i u različitim prigodama u posljednjih nekoliko godina, od Atene do Tokija, od Abu Dhabija do Rabata,

od Amsterdama do Istanbula, od Bruxellesa do Vilnusa, od Bejruta do Temišvara, od Bukurešta do Seula, od Buenos Airesa do Tel Aviva, od Chicaga do Praga, te u Francuskoj nacionalnoj knjižnici, ESSEC-u, Inženjerskoj školi, Politehničkoj školi, ili u Toulouseu, Montpellieru, Nantesu i Strasbourgu. No čini mi se da je prvi i jedini put pod ovdje predloženim naslovom bio u poslovnoj školi HEC, na početku školske godine 2012., na poziv Bernarda Ramanantsoe, odajući počast književnosti i slaveći čitanje. Zahvaljujem svima koji su mi omogućili da predstavim te ideje, uključujući i one kojima sam ih već bio izlagao, a to sam zaboravio.

Poezija je umjetnost koja najviše donosi

Prvi kut gledanja, najočitiji, bit će brzo obrađen: to je isplativost, profit koji pisci izvlače iz književnosti. Malo pisaca dobro živi od pisanja. To je čak eufemizam, jer većina jedva sastavlja kraj s krajem, osim ako nema druge izvore prihoda. Nekoć su pisci bili rentijeri, kao Gide i Proust; danas su profesori, novinari, nakladnici (kao što je Richard Millet dugo bio), dužnosnici ili zaposlenici na raznim pozicijama. U izvještaju „Autor i čin stvaranja“, koji je po nalogu ministra kulture u siječnju 2020. pripremio Bruno Racine, navodi se da samo 15 % autora dobiva više od 9000 eura autorskih honorara na godinu, što je dvostruko manje od minimalne plaće.

Baudelaire, čiji su *Cvjetovi zla* danas najprodavanija zbirka poezije u knjižarama, koja u očima većine ljudi predstavlja sukus poezije 19. stoljeća, odnosno cjelokupne francuske poezije, živio je u bijedi, preklinjući glavne urednike novina da mu nešto objave i neprekidno moleći pomoć od majke. No nije se prevario oko kvalitete svoje investicije kad je život posvetio književnosti: „Poezija je jedna od umjetnosti koje najviše donose,“ napisao je još davne 1846., „ali to je vrsta ulaganja čija dobit dolazi mnogo kasnije – ali je zato jako velika.“ Taj aforizam nalazi se

u kratkom spisu naslovljenom *Conseils aux jeunes littérateurs* (Savjeti mladim književnicima); Baudelaire ima samo dvadeset pet godina, ali je shvatio sve o rizicima posla i smatra se pozvanim pokazati brigu za mlađe kolege. U njegovim razmišljanjima zasigurno je prisutna ironija, ali pokazao je da ima jasnu svijest o modernom književnom ustrojstvu.

Pjesnik je uz puno muka ustrajao u životu boema, prokletog umjetnika, na tržištu gdje jedva uspijeva plasirati svoje radove u malim novinama i časopisima. Stalno doživljava kalvarije, potajice seleći iz jednog unajmljenog stana u drugi ne plativši stanarinu. Život mu je do kraja bio financijski beznadan, oličenje nesigurnosti. Kad bi mu napokon objavili neku pjesmu ili članak, novac nije ni dolazio do njega jer bi odmah otišao na otplatu duga, da Baudelaire izbjegne boravak u zatvoru u ulici Clichy.

Prokletstvo je što je njegovo pisanje urodilo plodom prekasno, oko pedeset godina nakon njegove smrti, kad su *Cvjetovi zla* postali klasik. Zamislite koliko bi autorskih honorara dobio za svoju zbirku, o kojoj ste gotovo svi učili u gimnaziji, da je poživio, da je bio doista besmrtni i da je mogao u njima uživati, ili da je postojao neki „predujam“ za prodane primjerke nakon njegove smrti, koji bi mu se isplaćivao za života. Ali, reći ćete, možda ne bi napisao *Cvjetove zla* da je živio lagodnije. Zato umjetnike ne treba previše stavljati u funkciju. Nije li u Baudelaireovom slučaju ljudska bijeda bila preduvjet za veličinu djela?

Među svojim bilješkama pronalazim peticiju „Knjiga u zamci komercijalizacije“, koju je potpisao 451 „profesionalac u lancu proizvodnje knjiga“, objavljenu u *Le Mondeu* 6. rujna 2012. Formulacija je rječita i daje naslutiti na kakve

„Ambicija nije mana siromašnih“

„Ambicija nije mana siromašnih i onih koji se trude kao mi“, izjavio je Montaigne, koji ju je kao takvu poricao, ali zato nije od nje odustao te je nastojao biti priznat istodobno kao aristokrat, političar i pisac. Nedavno su me učenici završnog razreda francuske gimnazije u Vilniusu ispitali o mojoj „karijeri“, u trenutku kad su trebali donijeti odluku o svom studijskom usmjerenju. Znali su da sam studirao prirodne znanosti, ali da sam potom dugo predavao književnost i objavljivao knjige. Nisu shvaćali logiku mog puta. Odustati od sigurne inženjerske budućnosti i upustiti se u rizik od neuspjeha krenuvši drugim putem činilo im se neobičnim. Ne napušta se sigurna budućnost zbog nečeg neizvjesnog, govorili su ti mudri mladi ljudi, barem oni koji su uzeli riječ, budući „zaposleni muškarci i žene“. No, odgovorio sam im, da sam nastavio život inženjera i, ako prihvatimo Proustovo rezoniranje, budući da mi nije manjkalo načitanosti, to bi značilo da ću doći do vrha i završiti kao glavni direktor velike tvrtke. Zato sam, napustivši sve to, morao u najmanju ruku osvojiti neke „državne počasti“. Šalio sam se, ali ne u potpunosti.

Nema tome davno, ne znam više gdje i ne znam više tko, jer sam posljednjih mjeseci puno putovao šireći lijepu riječ

književnosti, netko me negdje upitao kako je moja obitelj reagirala kad sam se sa znanosti prebacio na književnost, što je manje surovo od prelazaka kakvi se svakodnevno oko nas događaju, ali ipak uznemirujuće. Zanimljivo, to mi pitanje nitko dotad nije postavio. No sada mi se vraća u raznim oblicima. Bilo je implicitno kod gimnazijalaca u Vilniusu. To možda znači da sam dosegnuo dob njihovih djedova i baka, naraštaja koji nam je zanimljiv jer predstavlja stari svijet i s kojim smo slobodniji jer je prepustio vlast. Nisam siguran u to objašnjenje, jer tijekom adolescencije nisam imao djedove i bake.

Odgovor je da u obitelji nikada nismo razgovarali o mojoj kulturnoj tranziciji. Majku sam izgubio puno ranije, a s ocem nikada nisam razgovarao o toj temi. Posljednji put se umiješao u moje učenje jako davno: bilo je to 1960.; imao sam deset godina i bio sam u šestom razredu. Vratio se nakon što je četiri godine bio odsutan, kao zapovjednik pukovnije u Alžiru. Viđali smo ga za njegovih rijetkih dopusta i slabo smo ga poznavali. Vrativši se u obitelj, mislio je da čini dobro kad je zatražio da mu pokažem zadaće iz francuskog, latinskog i matematike, kao što je njegov otac, s kojim je bio jako blizak, radio s njim. Nije dobro prošlo. Majka nam je davala slobodu. Do tada sam posve neovisno provodio školski život i nisam podnosio da se otac u njega miješa, te je brzo odustao od sudjelovanja. Mislim da njegove instrukcije, ili svjesno usmjeravanje, nisu trajale više od nekoliko tjedana, i to se iskustvo više nije ponovilo. Studirao sam znanost ne konzultirajući se s njim; ostvario sam književnu karijeru također bez konzultacija s njim. Imao je zadovoljstvo prisustvovati mom nastupnom predavanju na Collège de Franceu; nije ga

više bilo da čuje moj govor kad sam primljen u Francusku akademiju. Zasigurno bi zaključio, poput mene, da suprotstavljanje dviju kultura nema velikog smisla. I sam je bio jednako nebinaran, kao i njegov sin, i bio bi jako dobar povjesničar.

Nastavite čitati ako krenete na studij znanosti; ako studirate književnost, nemojte prestati s matematikom, ili barem sa statistikom i računom vjerojatnosti koji će vam uvijek trebati, rekao sam gimnazijalcima u Vilniusu, nasuprot rodne kuće Romaina Garyja. Iako je blisko čitanje, *close reading* na engleskom, pažljivo, intenzivno, pomno, jedino autentično, „čitanje na daljinu“ koje je moj prijatelj i bivši kolega sa Sveučilišta Columbia, Franco Moretti, nazvao *Distant Reading* (London, Verso, 2013.), kad strojevi u nekoliko sekundi skinu cijeli elizabetinski teatar, cijeli viktorijanski roman, sve klasične tragedije, sve realističke i naturalističke romane, i koji provjeravaju – već smo to znali – da je sve komade koji su pripisani Shakespeareu doista Shakespeare napisao, da Corneille nije autor Molièreovih komedija i da je lažni Rimbaud doista lažni Rimbaud, takvo čitanje koje je omogućeno takozvanim digitalnim znanjima sve će više zahtijevati da autori budu istodobno i dobri analitičari i programeri.

Od nepredviđenih posljedica do Matejevog učinka i serendipiteta, Merton, rođen kao Schkolnick u siromašnoj četvrti Philadelphije, budući da na početku života nije uživao privilegije, kao savršeni klasni prebjeg, pravi je dokaz da je poetska inventivnost neophodna za postizanje izvrsnosti u znanosti, kao i u svim aktivnostima i za sve adute koji se dobiju preskakanjem zidina i napuštanjem utabanih staza. Upravo je to Proust predosjećao kad je prosvjedovao protiv prezira zaposlenih ljudi prema sanjarima, dokoličarima i pjesnicima, među kojima je i Bard iz Avona.

Mandeville, Bastiat, Merton, Baumol, mogao bih navesti još mnogo drugih pjesnika u znanosti, koje bismo zaboravili da nije bilo njihova pjesničkog duha, ali ne želim završiti ne spomenuvši Alberta O. Hirschmana, još jednog prebjega kojeg sam upoznao i obožavao. Rođen u Berlinu 1915., u Pariz je stigao 1933., studirao na HEC-u pod vodstvom Michela Debréa, zatim na London School of Economics i na sveučilištu u Trstu. Izbjegao je u Marseille i ondje je u kolovozu 1940. dočekaio Variana Fryja, predstavnika Emergency Rescue Committeeja (ERC) da bi kao njegov pomoćnik mnogim intelektualcima, kao što su Claude Lévi-Strauss, André Breton i Hannah Arendt pomogao da dođu u Sjedinjene Države, da bi na kraju i sam ondje pobjegao u prosincu 1940. Među Fryevim dokumentima spremljenima u knjižnici na Columbiju pronašao sam Hirschmanov izvještaj o rasulu u Francuskoj te sam ga obavijestio o tome. U smiraj svog burnog života, više se nije toga sjećao.

Hirschman je autor najmanje triju kapitalnih djela koja prikazuju superiornost koju književni senzibilitet unosi u društvene znanosti. Prvo, *Exit, Voice, and Loyalty*.

Responses to Decline in Firms, Organizations, and States (1970.), analizira tri načina na koja se može odgovoriti na ekonomski, politički i društveni nered: dezertiranje ili bijeg, prosvjedovanje ili uzimanje riječi, i lojalnost ili potrošnja; drugo, *The Passion and the Interests. Political Arguments for Capitalism before its Triumph* (1977.),² vraća se upravo na francuske moraliste iz 17. stoljeća, koji su nadahnuli Mandevillea, polazeći od Adama Smitha i ekonomskog liberalizma; treće, *The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy* (1991.), o argumentima retorike koji su, istina, više konzervativni nego reakcionarni, među kojima se na prvom mjestu nalaze Mertonove i Boudonove neželjene posljedice, odnosno izbjegavanje rizika – „Bolje vrabac u ruci nego golub na grani“ – postavljeno kao kolektivno pravilo u korist *statusa quo*: svaka reforma nosi opasnost da će imati više nedostataka (takozvanih „*unintended consequences*“) nego prednosti, pa mudrost nalaže da ne treba ništa mijenjati i da treba biti na oprezu.³

Albert Hirschman bijaše pjesnik, koji je objavio i *Crossing Boundaries* (2001.), knjigu o životnoj potrebi za *mavericka* koji je prešao tolike granice, ali i za istraživača, za pisca, za sve nas, da prevladamo vlastita uvjerenja, da provodimo „*self-subversion*“, „autosubverziju“, da mislimo protiv sebe i svojih kognitivnih pravila, „*outside the box*“, umjesto da se povučemo i ostanemo nepomični zbog straha od neželjenih posljedica, zbog udobnosti samoispunjuećeg proročanstva, zbog zadovoljavanja Matejeva učinka i zbog neminovnosti „bolesti troškova“. Ljubav prema

2 Albert O. Hirschman, *Les Passions et les Intérêts. Justifications politiques du capitalisme avant son apogée*, Pariz, PUF, 1980.

3 Id., *Deux siècles de rhétorique réactionnaire*, Pariz, Fayard, 1991.

riječima, „osjećaj za jezik“, to je opet ono što stanovitog Dr. Awkwarda vodi u dragocjenom malom djelu Alberta Hirschmana, *Senile Lines*, zbirci palindroma i hijazama koje je skupljao cijelog života. Tako je poznato pravilo o naknadnoj pameti, „*wisdom of hindsight*“ poistovjetio s njegovom inverzijom, „*folly of foresight*“, iluzijom da se budućnost može predvidjeti polazeći od prošlosti. Evo što je zapravo načitan i zaposleni čovjek naučio iz knjiga: da se stvari nikada ne događaju onako kako bi trebale, ali da će znati promijeniti strategiju.

Nema veće pohvale književnosti od poglavlja „Odisejevo pjevanje“, u romanu *Zar je to čovjek* Prima Levija, kad se logoraš u Auschwitzu, učeci talijanski mladoga Francuza „Pikola“, prisjeća 26. pjevanja Danteova *Pakla* o Odisejevoj smrti. Dok recitira i objašnjava zadnji tercet Odisejeva govora kad svoje drugove ohrabruje da prijeđu Heraklove stupove: „Mislite, rekoh, na vaše postanje: / nije vam živjet ko što skot je sviko / već vam je krepost tražiti i znanje“, Pikolo ga moli da ih ponovi, jer „zamijetio sam da ga se tiče, da se tiče svih ljudi u nevolji, nas naročito“, jer im Danteov ep, „snažne intuicije“, govori o njihovom iskustvu u logoru i „tek sada vidi razlog naše sudbine, našeg boravka danas ovdje...“⁴

⁴ Dante Alighieri, *Božanstvena komedija*, „Pakao“, Matica hrvatska, Zagreb, 2021.; Primo Levi, *Zar je to čovjek*, Fraktura, Zagreb, 2017.